

Л.І. Федулова

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

Промисловість сьогодні залишається локомотивом трансформаційних перетворень у більшості розвинутих країн. Як сфера прояву та реалізації визначальної частки матеріальних та інтелектуальних потреб людини, вона є найвагомим економічним чинником сучасного суспільства. Відіграючи подвійну роль у взаємодії з іншими сферами, перетворюючи себе і ці сфери, промисловість доводить свою спроможність забезпечувати перехід суспільства до постіндустріального типу. Саме розвиток промисловості призвів до кардинальних змін в умовах життя всього людства, а відмітною рисою світового промислового комплексу останніми роками стало суттєве збільшення частки наукомістких виробництв з виготовлення інноваційних видів продукції. Науково-технологічна революція посилила спеціалізацію країн не тільки у напрямі випуску готової продукції, але і щодо виробництва окремих її складових.

Концептуальні засади промислової політики України також проголошують посилення вкладу вітчизняного промислового комплексу в економіку через досягнення рівня технологічно розвинутих країн, наближення якості життя до європейських стандартів та забезпечення економічної, у тому числі і технологічної безпеки, тобто визначають провідну роль і місце промисловості у забезпеченні найважливіших стратегічних інтересів держави [1]. На практиці це виявляється в основних економічних

показниках: випуск промислової продукції в загальному обсязі випуску за період з 2000 р. складає близько 50%; валова додана вартість промисловості в загальному обсязі ВДВ – 30%, а частка середньорічної кількості найманих працівників у промисловості – 40% (рис. 1).

Однак за якісними показниками Україна не наближається до європейських критеріїв розвитку, тому що сучасні світові тенденції галузевої структури промисловості насамперед орієнтовані на розвиток машинобудування та галузей споживчих товарів, тоді як в Україні частка машинобудування за останні десять років скоротилася майже втричі, легкої промисловості – у 8 разів, а галузей соціальної спрямованості – з 36,7 до 19% [2]. Зазначимо, що зміни в галузевій структурі обробної промисловості світу та окремих країн відображають процес інтенсифікації, підвищення ефективності та якісних показників виробництва. Так, до найважливіших тенденцій у зміні структури промислового виробництва слід віднести, з одного боку, підвищення значення галузей, які базуються на досягненнях науково-технологічного прогресу, з іншого – відставання у темпах розвитку ряду старих галузей. При цьому деякі з галузей промисловості взагалі поступово відходять, а інші – тільки формуються, оскільки раніше їх не було й не могло бути – це біоіндустрія, виробництво лазерної техніки, мікробіологічних препаратів тощо.

© Федулова Любов Іванівна – доктор економічних наук, професор.
Інститут економіки та прогнозування НАН України, Київ.

Рис. 1. Промисловість в економіці України

Джерело: Промисловість України у 2001-2006 роках: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2007.

Майже стабільні основні показники розвитку промисловості протягом тривалого періоду (рис. 1), на наше переконання, вказують на існування тенденції до утримання стану „статус-кво”, що в умовах посилення світової конкуренції та високих темпів структурних зрушень в економіках провідних країн не можна вважати позитивним явищем. До того ж це вказує на відсутність впливу інноваційного ресурсу промислових підприємств на загальний стан розвитку. І до цього часу відбувається вплив ситуативного фактора на розвиток вітчизняного машинобудування. Погоджуємося з думкою аналітиків журналу ТОП-100 [3], що екстенсивне зростання ринків збуту дозволяє, зокрема вітчизняному машинобудуванню, збільшувати обсяги виробництва без особливих маркетингових зусиль. Подальші перспективи зростання ринку приводять до перерозподілу капіталу власників, у тому числі шляхом злиття і поглинання. Згідно з даними Держкомстату, основна

причина зростання виробництва – збільшення експорту, у першу чергу в Росію. Зокрема, лише за 10 місяців 2007 р. на експорт було поставлено продукції на суму майже 3,5 млрд. дол. Причинами цього явища є те, що завдяки виручці від торгівлі енергоресурсами Росія розпочала фінансування масштабних державних програм створення і відновлення основних фондів (наприклад, програма закупівлі нового тягового і рухливого складу для «Російських залізниць», програми розвитку атомної енергетики, закупівлі сільськогосподарської техніки). Так, на ринку вагоно- і тепловозобудування Росія не може обійтися без українських виробників через брак виробничих потужностей для задоволення зростаючого попиту. Сприятливою умовою для вітчизняних машинобудівників є також загальна з Росією з часів СРСР система стандартизації продукції, що позитивно впливає на характер і терміни укладання договорів. Ще одна перспективна галузь

вітчизняного машинобудування – суднобудування, де безпроблемність одержання замовлення пов'язана з тим, що азіатські суднобудівні компанії перевантажені замовленнями. Зокрема, Керченський завод «Залив», що входить до групи «Фінанси і кредит», у рамках промислової кооперації уклав договір про довгострокове співробітництво з норвезьким холдингом Ulstein. Прогнозується, що зростання машинобудування за рахунок екстенсивного збільшення попиту протриває до 2011 року, що пов'язано, у першу чергу, із завершенням до цього терміну більшості російських державних програм. Однак з метою підвищення зацікавленості до продукції українського машинобудування в інших країнах необхідно використовувати весь арсенал сучасного освоєння ринків, починаючи від розробки стратегії входження на нові ринки і закінчуючи впровадженням нових технологій та розвитком виробничих потужностей на новій технологічній базі.

Слід зазначити, що 2007 рік засвідчив деякі зміни в структурі промислового виробництва України. Найвищі темпи зростання були притаманні машинобудуванню (рис. 2). Якщо у 2006 р. 31,7% приросту промислового виробництва забезпечили металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів, то в 2007 р. внесок цієї галузі зменшився майже вдвічі – до 19,0%, і в зростанні промисловості визначальну роль відіграв розвиток машинобудування, внесок якого збільшився з 24,2% у 2006 р. до 34,9%. При цьому трійка «лідерів» залишилася незмінною – зростання виробництва в машинобудуванні, металургії і харчовій промисловості забезпечило 68% приросту промисловості в цілому. Підвищення частки основної інноваційної галузі – машинобудування – у структурі промислового виробництва на 1,9 в.п. до 14,4% є важливим

досягненням розвитку промисловості України в 2007 р.

Високі темпи зростання галузі були забезпечені в основному за рахунок суттєвого зростання виробництва транспортних засобів та устаткування (в 1,4 раза), що є результатом динамічного розширення попиту з боку вітчизняних підприємств, які активізували інвестиційну діяльність та збільшили витрати на оновлення основних фондів, населення (у споживчому сегменті машинобудування) та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної інвестиційної продукції машинобудування на зовнішніх ринках.

У 2007 р. збільшилася також вага металургійної промисловості – на 2,8 в.п. до 24,7%, одним із сприятливих чинників чого стало зростання внутрішнього попиту.

Продуктивність праці в цілому по промисловості (визначена як відношення обсягу реалізованої продукції до середньорічної кількості працівників) у 2006 р. досягла значення 164,10 тис. грн. на одного працюючого і має стійку тенденцію до збільшення. Так, за період з 2001 по 2006 р. даний показник збільшився більш ніж у 3 рази (з 55,31 до 164,10 тис. грн. на одного працюючого), що слід вважати позитивною тенденцією. Це стало результатом одночасної дії двох факторів – збільшення вартісного обсягу виробленої та реалізованої продукції (як через активізацію виробничої активності, так і через підвищення цін виробників) та зменшення кількості промислових працівників. В обробній промисловості продуктивність праці вища за загальнопромислому і складає 174,10 грн. на одного працівника. Найбільший показник зафіксовано у виробництві коксу, продуктів нафтопереробки – 812,96 грн., найнижчий – у легкій промисловості – 45,86 грн. Подібна тенденція триватиме і у найближчому

майбутньому, щоправда, темпи збільшення показника продуктивності праці у промисловості можуть зменшитися з огляду на ймовірне призупинення темпів скорочення

працівників та об'єктивної неможливості залучення додаткових виробничих потужностей, що застаріли морально і фізично.

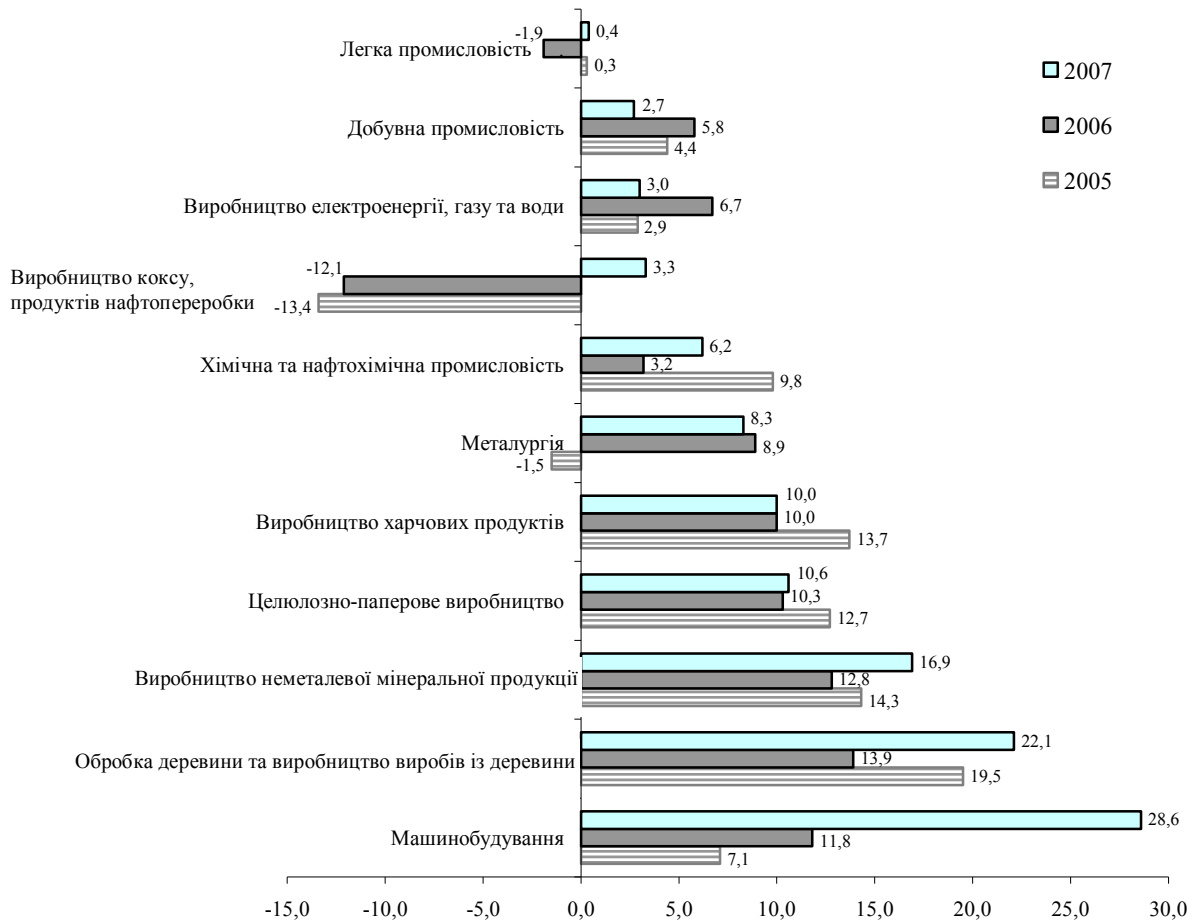

Рис. 2. Динаміка зростання виробництва в галузях промисловості України у 2005-2007 рр., % до попереднього року

Фондовіддача (відношення обсягу реалізованої продукції до середньорічної вартості основних засобів) має стійку тенденцію до збільшення, що є задовільним результатом. Так, за період з 2002 по 2006 р. даний показник збільшився з 0,69 до 1,081, або приблизно на 57%. Це стало наслідком одночасної дії двох тенденцій – збільшення вартісного обсягу виробленої та реалізованої продукції (як через активізацію

виробничої активності, так і через підвищення цін виробників) та недостатність темпів введення нових основних виробничих фондів. Проте, якщо фондовіддача добувної промисловості дещо зростає (0,517 грн./грн. у 2006 р. проти 0,487 грн./грн. у 2005 р.), то в переробній промисловості даний показник зменшився у 2006 р. в основному у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; обробка деревини та виробництво

виробів із деревини, крім меблів – у результаті закінчення першого етапу оновлення виробничого апарату, який тривав з 2000 по 2005 р.; виробництво коксу, продуктів нафтопереробки; хімічна на нафтохімічна промисловість – через відсутність програми технологічної модернізації, що спричиняє подальше старіння та знос основних фондів. Подібна тенденція триватиме, за нашими оцінками, і у найближчому майбутньому. Щоправда, темпи зменшення фондівддачі можуть призупинитися з огляду на збільшення інвестиційної активності та переоцінки вартості основного капіталу (що призведе до зростання вартості основних фондів) та за умови здійснення урядом жорсткої антиінфляційної політики.

Заслугує на увагу тенденція щодо взаємозв'язку місцерозташування промислових підприємств з їх економічною результативністю. Так, згідно з даними Держкомстату України понад 77% українських промислових підприємств сконцентровано в містах. Вони забезпечують понад 90% обсягу реалізованої продукції, мають найбільшу концентрацію людських ресурсів та промислових фондів. Шість великих міст (з населенням понад 500 тис. чол.) і 4 міста-мільйонера (Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ) є лідерами за абсолютними показниками промислового розвитку. У них сконцентровано близько 36% підприємств, що забезпечують понад 66% обсягів виробництва і дають місце роботи 40% населення, зайнятого в промисловості. Але серед показників розвитку промислового комплексу вони посідають далеко не перші місця за рівнем фондоозброєності, фондівддачі і продуктивності праці.

Наприклад, за останнім показником Київ знаходиться лише на 19 місці, Запоріжжя – на 28, Донецьк – на 29, Дніпропетровськ – на 37, Одеса – на 51. У той же час на перші місця за рівнем

продуктивності праці в промисловості виходять малі і середні міста: Авдіївка, Лисичанськ, Надвірна, Підгородне, Немирів, Тростянець, Кам'янка-Бузька, Кременчук, Єнакієве, Південний, Миронівка, Прилуки та інші. Більшість із них знаходяться в периферійній зоні великих господарських центрів – Києва, Львова, Донецька, Дніпропетровська, Одеси – у так званих *промислових агломераціях*. Зокрема, найбільшу ефективність використання основних засобів (за усередненими показниками) мають саме маленькі міста чисельністю 10-50 тис. чол. У деяких із них уже засновані новітні, комерційно спрямовані промислові підприємства, що забезпечені сучасним устаткуванням, мають значні обсяги виробництва та реалізації продукції, а також високу рентабельність (ЗАТ «Ерлан», «Дніпроприлад», «Торг сервіс Дніпро», ТОВ «Ветпрепарати», лікерогорілчаний завод Nemiroff, ЗАТ «Полімер», ЗАТ «Машинобудівник» та інші). Частина з них розвивається як самостійні промислові центри (Немирів, Тернівка), але переважна більшість сконцентрована навколо великих міст і входить до складу промислових агломерацій (Городок, Комарно, Дубляни, Моспине, Підгородне, Чугуїв, Люботин та інші). Високі показники фондівддачі в малих містах пов'язані з широким залученням іноземних інвестицій і впровадженням новітніх технологій та форм сучасного менеджменту в окремих промислових центрах, а також із використанням переваг близькості до великого міста як основи комерційної, фінансово-кредитної і банківської активності, ринкових перетворень, розвитку міжнародних відносин і прикладної науки. Малі та середні міста також одержують значні переваги порівняно з великими центрами через низьку земельну ренту, наявність вільної робочої сили, низькі витрати на

організацію виробничого процесу і соціальну забезпеченість працівників.

Науково-технологічний потенціал. Основу науково-технологічного потенціалу промисловості України становлять організації, які виконують наукові та науково-технічні роботи і представляють усі сектори науки (академічний, галузевий, вузівський та заводський), а їх загальна кількість протягом періоду 2003-2007 рр. коливалася від 580 до 549, що свідчить про поступове зменшення. У галузевому розподілі більшість наукових організацій виконують наукові та науково-технічні роботи для переробної промисловості, зокрема, для машинобудування, електротехнічної промисловості, виробництва медтехніки. Кадрова складова науково-технологічного потенціалу промисловості налічує понад 65 тис. працівників, які зосереджені передусім у галузях машинобудування, електротехнічної промисловості, транспортного машинобудування. У динаміці спостерігається щорічне зменшення чисельності працівників; у 2004 р. на 4,4% порівняно з попереднім періодом, у 2005 – на 2, у 2006 – на 1,8, у 2007 – на 5,7%. Відбувається відтік науковців у інші галузі національного господарства та види діяльності, виїзд на роботу за кордон, а також звільнення працівників за скороченням штатів. Лише у двох галузях промисловості збільшувалася чисельність працівників наукових організацій – транспортному машинобудуванні та харчовому виробництві, що свідчить про попит підприємств цих галузей на інноваційні розробки.

У цілому різко знизилася співвідношення між техніками і дослідниками, тоді як співвідношення між допоміжним і обслуговуючим персоналом і дослідниками зросло. Виявлені зміни пов'язані, на нашу думку,

не стільки з процесами впровадження більш досконалої техніки, що інтенсифікує процес НДДКР і викликає звільнення дослідників та техніків від некваліфікованої праці, скільки з швидшими темпами відходу з галузі «Наука і наукове обслуговування» найбільш кваліфікованих працівників порівняно з працівниками некваліфікованої праці.

За статистичними даними, в Україні відбувається зростання рівня забезпеченості працівників наукових організацій основними засобами за пасивною та активною частинами. Так, фондоозброєність працівників у 2007 р. склала 53,8 тис. грн., що в 1,4 раза більше, ніж у 2003 р., а технічна оснащеність праці становила 15 тис. грн., або 160% порівняно з 2003 р. Зазначена динаміка є наслідком нагромадження основного капіталу наукових організацій, у складі якого активна частина зростала пришвидшеними темпами, а також скорочення чисельності працівників. Одночасно відбувалися позитивні зрушення структури основного капіталу: частка машин і устаткування зросла з 24,9% у 2003 р. до 26,9% у 2007 р. Найбільш капіталомісткими є дослідження у металургії та фармацевтиці – 94,7 та 84,6 тис. грн. на одного працівника відповідно порівняно з 52,6 тис. грн. у середньому по промисловості.

Науково-технологічна діяльність промисловості характеризується нестабільністю та різноманіттям суб'єктів фінансування (кошти державного і місцевих бюджетів, з яких 5-10% призначені на виконання наукової частини державних, міжгалузевих і галузевих програм з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; власні кошти наукових організацій, кошти організацій державного і підприємницького секторів, кошти іноземних інвесторів), що зумовлює розмаїтість форм та умов надання

коштів. Основними джерелами фінансування НДДКР для потреб промисловості виступають кошти організацій підприємницького сектору (їх питома вага у загальних обсягах фінансування склала 39% у 2007 р. (табл. 1), кошти іноземних інвесторів (21,7% відповідно), бюджетні кошти (19,8%), власні кошти наукових організацій (10,2%), кошти організацій державного сектору (8,8%) тощо. Останніми роками відбувається перерозподіл джерел фінансування промислових НДДКР у напрямі збільшення частки власних коштів наукових організацій та підприємницького сектору, скорочення коштів іноземних джерел, тоді як частка

коштів державного бюджету та організацій державного сектору залишається майже постійною. Така тенденція зміни співвідношення джерел наближається до світової практики, особливо провідних країн світу, де основний тягар витрат несе бізнес, передусім вітчизняний, а не держава. Однак для України такий стан справ не має позитивного характеру, що виявляється перш за все у погіршенні експортних позицій вітчизняної промислової продукції на світових ринках. Це відображає від'ємне сальдо зовнішньоторговельного обороту.

Таблиця 1. Структура джерел фінансування внутрішніх витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт для промисловості за 2001-2007 рр., %¹

Показники	Усього	У тому числі				
		власні кошти	кошти бюджету	кошти організацій державного сектору	кошти організацій підприємницького сектору	кошти іноземних джерел
2001						
Промисловість	100,0	8,7	17,2	5,7	31,2	33,6
Добувна промисловість	100,0	0,5	30,4	4,1	58,4	5,0
Переробна промисловість	100,0	9,6	16,4	5,3	29,5	35,5
2002						
Промисловість	100,0	7,4	10,8	7,0	38,5	33,5
Добувна промисловість	100,0	1,4	22,0	4,7	36,4	35,3
Переробна промисловість	100,0	8,2	10,3	7,3	38,0	33,1
2003						
Промисловість	100,0	8,3	15,9	6,1	39,5	29,0
Добувна промисловість	100,0	1,2	21,6	7,3	49,8	19,6
Переробна промисловість	100,0	9,0	15,4	5,6	39,6	28,9
2004						
Промисловість	100,0	9,5	19,2	6,4	35,3	26,6
Добувна промисловість	100,0	0,9	33,0	14,1	24,5	26,9
Переробна промисловість	100,0	10,1	18,6	5,8	36,2	26,2
2005						
Промисловість	100,0	9,8	14,4	6,2	35,6	30,2
Добувна промисловість	100,0	0,3	24,6	11,1	34,3	29,1
Переробна промисловість	100,0	10,9	12,8	5,7	36,1	30,3
2006						
Промисловість	100,0	12,4	17,4	6,0	36,4	26,0
Добувна промисловість	100,0	2,9	34,9	18,9	38,0	4,5

Переробна промисловість	100,0	12,9	15,5	5,2	37,5	27,0
2007						
Промисловість	100	10,2	19,8	8,8	39,0	20,7
Добувна промисловість	100	10,4	18,8	8,4	39,5	21,2
Переробна промисловість	100	10,7	17,9	8,0	40,1	21,7

¹ Статистичний щорічник України за 2006 рік / Держкомстат України; За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2007. – 551 с.

Як приклад недалекогоглядної політики держави слід зазначити занепад вітчизняної легкої промисловості, яка в усі часи має стратегічне для суспільства значення, тому що сприяє розв'язанню багатьох задач соціального характеру. Ретроспективний аналіз свідчить, що вітчизняна легка промисловість мала значний потенціал. Так, вартість продукції, виробленої підприємствами легкої промисловості у 1990 р., оцінювалася в 15 млрд. дол. США. Тут формувалося майже 15% надходжень у державний бюджет, забезпечувалося роботою близько 7% загальної чисельності промислово-виробничого персоналу промисловості; у загальному обсязі промислової продукції України на галузь припадало 11,6% [4, 5]. Зокрема, експерти зазначають, що текстильна промисловість України мала такі конкурентні переваги: відносно потужні основні фонди комбінатів, які були оновлені за допомогою Міністерства легкої промисловості у 80-90-х роках минулого століття; зручне географічне розташування (3-4 дні транспортування вантажним автомобілем до західноєвропейських ринків); низький рівень заробітної плати при високій кваліфікації персоналу [5, 114] (майже стільки, скільки в чорній металургії).

Сьогодні більшість із понад 800 великих і середніх і 4,2 тис. малих підприємств зазначеної галузі, які забезпечують 150 тис. робочих місць, мають високий технічний рівень (у 2004 р. інвестиції у виробництво становили 360 млн. грн.; закуплено сучасного

імпортного устаткування на суму 57 млн. дол.). Галузь останніми роками намагається адаптуватися до вимог ринкової економіки і перебуває на стадії розвитку. Проте через деформованість і розбалансованість сучасної галузевої структури промисловості України частка легкої промисловості зменшилася з 10,8% у 1990 р. до 1,1% у 2006 р. Для порівняння: у світовому виробництві частка легкої промисловості становить 5,7%, у світовій торгівлі товарами – 6,1%. Підприємства легкої промисловості у 2005 р. порівняно з 1990 р. зазнали значних втрат: виробництво найважливіших видів продукції галузі скоротилось у 5,84-78,25 рази. Нині в структурі промисловості вона посідає останнє місце за кількістю виготовленої продукції. Отже, враховуючи значущість продукції галузі, світовий досвід, існуючий стан легкої промисловості негативно впливає на економічну безпеку країни.

На спад виробництва продукції легкої промисловості вплинули такі чинники:

скасування централізованого замовлення, передчасна і надто радикальна лібералізація внутрішнього ринку без відповідної економічної і нормативно-правової підтримки вітчизняного товаровиробника призвели до заповнення більшої частини ринку імпортними товарами. В основному ці товари належать до «контрабандних» і не обкладаються митом. За таких умов вітчизняний продукт стає неконкурентоспроможним за ціною;

стрімке засилля імпортованої продукції за низькими цінами висуває ціну як основу формування попиту;

приватизаційні процеси в галузі в основному проводилися без залучення інвестицій, що не створило умов для появи ефективних власників та формування необхідного капіталу, загальмувавши ринкову адаптацію підприємств галузі;

неринковий механізм управління більшістю підприємств галузі, насамперед колишніх державних, призвів до відсутності стратегії їх розвитку, недостатнього використання інструментів маркетингу, зниження уваги до забезпечення якості продукції.

Одним із шляхів подолання зазначеної негативної ситуації можна запропонувати створення кластерів, які ґрунтуються на консолідації зусиль окремих учасників з метою досягнення конкурентних переваг та впровадження інновацій в умовах невизначеності та глобалізації економіки. Завдяки поєднанню у кластері підприємств технологічного ланцюга «наука - сільське господарство - первинна обробка - текстильне виробництво - швейне виробництво» буде забезпечено синергетичний ефект та розвиток не тільки розрізнених підприємств, але і цілих регіонів.

Невтішною залишається ситуація у сфері формування ринку промислової власності. Так, за даними Держкомстату, розподіл кількості підприємств, що виконували роботи із створення і використання об'єктів промислової власності (ОПВ) та раціоналізаторських пропозицій (табл. 2), показує незначні зміни кількості підприємств у цілому по

промисловості при досить низькому рівні активності за період 2003-2006 рр. (515 підприємств у 2006 р. і 604 підприємства у 2003 р.) Проте в 2006 р. їх кількість порівняно з 2005 р. скоротилася на 18,5%. За деякими галузями промисловості ситуація виглядає катастрофічною: у легкій промисловості тільки сім підприємств виконували роботи із створення і використання ОПВ. За 4 роки відбулося зниження кількості підприємств, що використовували ОПВ, у 2,7 раза. Причому в текстильному виробництві таких підприємств взагалі немає. Кількість підприємств деревообробної промисловості (без урахування виробників меблів), що створюють і використовують ОПВ, скоротилася з 2003 р. у 4,4 раза і становила лише 16 підприємств у 2006 р. У хімічній та нафтохімічній промисловості відбулося зростання підприємств із використанням ОПВ на 28,8% порівняно з 2003 р., а у металургійному виробництві таке зростання відбулося на 58,1%. Проте загальна кількість таких підприємств у 2006 р. була не дуже великою: 67 підприємств у хімічній та нафтохімічній промисловості і 49 – у металургії. Стабілізовано ситуацію у машинобудуванні: у 2003 р. 206 підприємств створювали і використовували ОПВ, а у 2006 р. – 209. У 2006 р. порівняно з 2005 відбулося зменшення кількості таких підприємств на 11,8% за рахунок зменшення кількості підприємств з виробництва машин і устаткування та транспортних засобів та обладнання.

Таблиця 2. Розподіл кількості підприємств, що виконували роботи із створення і використання об'єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій, за видами економічної діяльності¹

Види діяльності	2003	2004	2005	2006
-----------------	------	------	------	------

Всього по економіці	1614	1631	1849	1346
Промисловість	604	547	632	515
У тому числі:				
легка промисловість	19	15	12	7
У тому числі:				
текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів із хутра	19	15	12	7
обробка деревини та виробництво виробів із деревини, крім меблів	70	14	18	16
хімічна та нафтохімічна промисловість	52	58	70	67
У тому числі:				
хімічне виробництво	43	48	54	52
виробництво гумових та пластмасових виробів	9	10	16	15
металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	31	41	52	49
машинобудування	206	192	237	209
У тому числі:				
виробництво машин та устаткування	104	95	122	100
виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	60	56	64	64
виробництво транспортних засобів та устаткування	42	41	51	45

¹ Наукова та інноваційна діяльність в Україні [2006]: Стат. зб. / Держкомстат України. – К., 2007. – С. 281.

Підприємства промисловості демонструють досить низьку патентну активність, до то ж останнім часом спостерігається тенденція до зменшення кількості заявок на винаходи і підвищення кількості заявок на видачу охоронних документів на корисні моделі та промислові зразки. Така ж тенденція і щодо виданих охоронних документів на різновиди ОПВ. Характер зазначених тенденцій пояснюється більшою простотою авторських рішень у промислових зразках і корисних моделях порівняно з винаходами і в деяких випадках більшою швидкістю отримання охоронних документів.

Аналіз стану в різних галузях промисловості за останні роки свідчить про практично нульові показники винахідницької активності на підприємствах легкої та деревообробної промисловості. Краще виглядають хімічна, нафтохімічна та металургійна промисловість. Більше половини заявок і

патентів на ОПВ, які створені у промисловості України, дають підприємства машинобудування. Усе це свідчить про складний стан справ у промисловості України щодо захисту інтелектуальної власності в цілому, про відсутність перспектив розвитку в легкій та деревообробній промисловості, підприємства яких виробляють застарілу продукцію і не прагнуть змінювати методи організації виробництва. У галузі машинобудування ще є перспективи змін і зростання, оскільки частково збережений могутній колись винахідницький потенціал, і при відповідному стимулюванні державою розвитку вітчизняного машинобудування ще можливе його відродження і повернення на позиції початку 90-х років.

Технологічна структура виробництва. Інноваційна активність галузей промисловості в розрізі технологічних укладів за останні сім

років майже не змінилася: більш активні в інноваційній діяльності галузі сектору середніх технологій; зростає інноваційна активність металургії та обробки металу у секторі низьких технологій. Як незадовільну слід вважати тенденцію стабільної кількості підприємств машинобудування, що займаються інноваційною діяльністю, через те що дана галузь є основою в секторі високих технологій і своїм постійним зростанням має забезпечувати інноваційний розвиток економіки країни.

Домінуючими у промисловому комплексі країни є виробництва 3-го і 4-го технологічних укладів, питома вага яких становить разом 95%. Це в основному традиційні галузі добувної і обробної промисловості, започатковані на ранніх стадіях індустріалізації, що в розвинутих країнах дійшли межі своїх можливостей. Тому просте відтворення існуючої технологічної бази не зможе забезпечити Україні довгострокового економічного зростання. Слід зазначити, що ресурсна складова у вартості готової продукції США, Японії та західної Європи не перевищує 10-15%. У нашій країні у ситуації зниження обсягів випуску і питомої ваги високотехнологічної продукції матеріальні витрати мають стійку тенденцію до зростання.

У структурі інвестування у розрізі технологічних укладів промислової діяльності посилюється частка обробної промисловості, що є позитивним явищем. У той же час основну масу інвестицій споживають орієнтовані на експорт сировинні галузі та галузі, які випускають продукцію з невисоким вмістом доданої вартості. Незважаючи на зусилля держави та пільгові умови господарювання, до цього часу не відбулося випереджаючого інвестування машинобудування – основної інноваційно орієнтованої галузі, яка випускає наукоємну продукцію із високим вмістом доданої вартості. Проте

приріст інвестицій досягнуто підприємствами переважної більшості видів промислової діяльності. Найбільшими темпами протягом 2003-2005 рр. зростали інвестиції у металургійну галузь (41,3-43,3% щороку). Проте у 2006 р. на тлі загального уповільнення інвестиційного процесу у промисловості спостерігалось скорочення частки освоєння інвестицій у виробництві добувної промисловості – підприємств 3-го технологічного укладу – з 52,5% у 2004 р. до 48,3% у 2006 р.; при деякому зростанні цього процесу у виробництвах 4-го технологічного укладу (з 45,1% у 2004 р. до 49,3% у 2006 р.) та 5-го технологічного укладу (традиційно, виробництво в офіційній статистиці даний уклад з деякою умовністю представляє виробництво електричного та електронного устаткування), що також підтверджує вже зазначене раніше стосовно помітної тенденції незначних структурних змін у промисловості. Однак з позицій впливу промисловості на соціогуманітарний розвиток суспільства задовільного результату не спостерігається. Так, за даними Держкомстату, у 2006 р. у загальному обсязі капітальних вкладень майже на третину знизилася обсяги інвестицій у розвиток підприємств сфери інформатизації, на чверть – поліграфічної промисловості та видавничої справи. Витрати на охорону навколишнього природного середовища і раціональне використання природних ресурсів становили 1,5% від загального обсягу капітальних інвестицій.

Не відрізняється стаціонарністю і технологічна структура інвестицій. Так, якщо в період з 1995 по 2003 р. частка інвестицій в обладнання, інструмент та інвентар збільшилася вдвічі і досягла 55%, то в 2004-2005 рр. ця частка зменшилася на 2% і залишалася стабільною. Така зміна в технологічній структурі інвестицій у першу чергу не

сприяє ефективному впровадженню нових технологій, відновленню устаткування і, у кінцевому підсумку, розширенню інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання. У відтворювальній структурі інвестицій в основний капітал частка спрямованих асигнувань на технічне переоснащення і реконструкцію діючих підприємств, будівель і споруд є доволі високою порівняно з іншими видами економічної діяльності, хоч і мала тенденцію до зниження у 2006 р. до 68,1% проти 70,5% у 2005 р.

Важливим пріоритетом інвестиційної політики є залучення іноземного капіталу, по-перше, з метою підвищення ресурсозабезпечення інвестиційної сфери, по-друге, з метою використання накопиченого іноземними фірмами досвіду створення і просування наукомісткої продукції. Так, структура прямих іноземних інвестицій зарубіжних країн в економіку України у 2001-2006 рр. за видами економічної діяльності та технологічними секторами свідчить про існування стійкої тенденції в тому, що співвідношення обсягів прямих іноземних інвестицій починаючи з 2002 р. було суттєвим на користь середньотехнологічного сектору промислового виробництва. Однак як негативну слід зазначити тенденцію зменшення притоку ПІІ у 2005-2006 рр. у сектор середньо- та високотехнологічних виробництв майже у два рази порівняно з 2004 р. Однією із причин, на наше переконання, слід вважати закінчення чергового етапу експансії російського бізнесу в харчову промисловість, що супроводжувалася відповідною технологічною модернізацією виробництва та зниженням інвестиційної активності у деяких видах промислового виробництва (машинобудування, хімічна та нафтохімічна промисловість, виробництво коксу тощо), пов'язані зі зміною кон'юнктури ринків та низькою

конкурентоспроможністю вітчизняного виробництва машин, електричного, транспортного та електронного устаткування.

Найбільшу частку в експорті складає продукція середніх технологій низького рівня (у середньому за шість років – 55%), далі – низьких технологій – 20%. Частка середніх технологій високого рівня складає 18%, а високих – близько 5%. Отже, наявна загальновідома тенденція щодо переважної низькоукладності вітчизняного промислового виробництва та відсутність будь-яких змін у структурній політиці країни. У зв'язку із вищезазначеним цілком закономірним слід вважати збільшення частки імпорту до України високотехнологічної продукції. Взагалі динаміка даного процесу також зберігає стаус-кво. Структура українського експорту й до цього часу є свідченням неефективного використання науково-технологічного потенціалу.

Одним із впливових факторів на структурні зрушення у промисловості є трансферт технологій. Аналіз статистичних даних свідчить, що частка загальної кількості нових технологій (технічних досягнень), придбаних вітчизняними промисловими підприємствами в Україні і за її межами, у 2005 р. порівняно з 2004 р. була значно скороченою, проте у 2006 р. спостерігалось деяке поліпшення даного процесу. Традиційно частка придбаних технологій за межами України більша, хоча протягом 2005-2006 рр. цей розрив було скорочено. Зокрема, серед різних форм придбаних технологій у 2006 р. найбільшу кількість становило устаткування, частка якого в загальній їх кількості дорівнює 76,1%, з яких 38,9% припадає на вітчизняний ринок, а 37,2% – закордонні ринки. Досить малою (3,8%) була частка ліцензій на використання об'єктів промислової власності, що свід-

чить про слабку розвиненість цього важливого аспекта інноваційної діяльності.

Украї негативною зберігається тенденція передачі технологій як в Україну, так і за її межі. І хоч за даними офіційної статистики цей процес за звітний рік (2006 р.) мав тенденцію до підвищення, у кількісному вираженні ця цифра є надто низькою. У розрізі видів економічної діяльності найвищі показники придбаних нових технологій в Україні та за її межами мають підприємства обробної промисловості, серед яких – машинобудівні, хімічні та нафтохімічні, харчові та сільгосппереробні.

У цілому здійснений аналіз свідчить, що головними характеристиками існуючої технологічної структури промисловості України є:

1) деформації у сфері виробництва між галузями паливо-енергетичної, сировинно-напівфабрикатної спрямованості та виробництвом наукомісткої продукції;

2) переважно галузева спеціалізація;

3) високий ступінь залежності національної промисловості від імпорту енергоносіїв, продукції машинобудування від ринків збуту, експорту металургійного виробництва, сировини;

4) низький технологічний рівень виробництва;

5) високий ступінь зношеності основних фондів у всіх галузях промисловості.

Показник валового нагромадження основного капіталу у ВВП досить помітно корелює з показником економічного зростання. І хоча реальна вартість основних засобів в економіці щороку збільшується, темпи зростання цього показника є недостатніми (індекс приросту основних засобів протягом 2000-2005 рр. знаходився в межах 1-5,3%). Індекс основних засобів зростає

значно повільніше, з часовим лагом у один-два роки, порівняно із індексом інвестицій в основний капітал. Ця негативна тенденція, що позбавляє промисловість підґрунтя для розробки наукомісткої та інноваційної продукції, призводить до зменшення технологічного рівня виробництва. Недостатніми є і темпи введення в дію нових основних засобів: максимальне значення – 5,5% від вартості наявних засобів – зафіксоване у 2005 р. Протягом 2000-2007 рр. відносний рівень введення нових основних засобів стосовно загальної вартості основних засобів щорічно збільшується. Частка вартості нововведених основних фондів галузей обробної промисловості у загальній вартості нововведених основних фондів по економіці є стабільною (19,4 – 19,9%, за виключенням 2001 р.). Проте слід взяти до уваги, що валова додана вартість промисловості в загальному обсязі валової доданої вартості протягом 2000-2007 рр. коливається в межах 28,5 – 31,4%, а вартість основних засобів промисловості в загальній вартості основних засобів по економіці – 34,0-37,1%. Отже, темпи оновлення основних фондів у галузях промисловості є такими, що не відповідають її внеску в загальну економічну динаміку.

Починаючи з 2002 р. фондвіддача основних фондів має стійку тенденцію до збільшення. У 2006 р. фондвіддача досягла значення 1,081, тобто вартість реалізованої продукції була більшою за вартість основних фондів, що є позитивним явищем. Однак не слід переоцінювати значення вказаного, оскільки це свідчить про нижчі темпи оновлення основних фондів порівняно з темпами зростання виробництва. В умовах української економіки це пояснюється випереджальним зростанням сировинних галузей та виробництв із низьким рівнем переробки.

Серед галузей обробної

(переробної) промисловості лідерами за обсягами вкладених інвестицій в основний капітал протягом досліджуваного періоду є харчова промисловість, металургія та виробництво готових металевих виробів, машинобудування, хімічна та нафтохімічна промисловість. Така структура інвестицій пояснюється перш за все структурою промислового виробництва, яка склалася історично ще за радянських часів. Дуже мало вкладається інвестицій у галузі вищих технологічних укладів, у тому числі у так звані „нові” галузі. За цими параметрами економіка і промисловість України знаходяться на індустріальній фазі розвитку на противагу розвинутим країнам, які вже перейшли на постіндустріальну фазу.

Щороку збільшуються обсяги амортизації (зносу) основних засобів. Для всіх видів економічної діяльності характерним є поступове збільшення обсягу нарахованої амортизації (зносу) основних засобів, що пояснюється перевищенням обсягу нововведених основних засобів над вибулими. Найбільші обсяги амортизації нараховано у таких видах економічної діяльності: операції з нерухомістю, державне управління, обробна промисловість, сільське господарство. Сума нарахованої амортизації в цілому по економіці збільшується лінійно, що свідчить про застосування переважно однакових методів її нарахування за умов незначного збільшення вартості об'єктів.

Таблиця 3. Ступінь зносу основних засобів за видами економічної діяльності, %

Види економічної діяльності	2000	2002	2005	2006
Усього	43,7	47,3	49,0	51,5
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	47,3	49,3	52,2	48,2
Рибне господарство	56,2	58,2	55,9	59,4
Промисловість – усього	48,8	54,5	57,9	58,6
добувна	41,8	45,5	49,6	49,9
обробна	52,0	55,4	59,2	60,0

У той же час спостерігається щорічне зростання показників зносу основних засобів, що наближає економіку і промисловість України до масштабної техніко-технологічної кризи. Зокрема, ступінь зносу основних засобів у цілому по економіці у 2005 р. досяг значення 49,0%, а у 2007 р. наблизився до критичного показника у 50%. Більший знос, ніж по економіці, мають такі види економічної діяльності: обробна промисловість, освіта, транспорт і зв'язок – тобто галузі інвестиційного спрямування (табл. 3).

Вказане свідчить про неефективне використання чинника оновлення основних засобів для розвитку технологічності та інноваційності промислового виробництва. Важливою передумовою для розробки та реалізації стратегії технологічного розвитку на мікрорівні має бути визначення провідної ролі високотехнологічних виробництв на макрорівні, а для цього як основа необхідна чітка і послідовна науково-промислова політика в контексті реалізації стратегії соціально-економічного розвитку країни із зрозумілими цілями та завданнями, з дієвими соціально-економічними механізмами адаптації виробництв до роботи відповідно до запитів мінливого ринку. Такий підхід дозволить вирішити українській економіці дві головні проблеми стратегічного масштабу:

виробництво електроенергії, газу та води	46,6	58,7	60,6	60,9
Будівництво	49,2	59,3	45,1	40,8
Оптова й роздрібна торгівля, послуги з ремонту	38,8	35,3	31,9	29,8
Готелі та ресторани	36,0	35,7	31,6	37,7
Транспорт та зв'язок	50,5	49,8	48,5	60,4
Фінансова діяльність	23,1	22,2	29,6	26,7
Операції з нерухомістю	30,1	34,1	38,3	40,9
Державне управління	47,0	31,4	42,2	40,8
Освіта	40,5	56,6	59,7	61,6
Охорона здоров'я та соціальна допомога	37,8	49,1	47,4	45,7
Колективні, громадські та особисті послуги	45,5	48,4	46,6	45,8

Складено за даними: Основні засоби України. 2006: Стат. зб. – К.: Держкомстат України, 2007. – С. 23.

1) вбудуватись у глобальний контекст світових зв'язків;

2) надати динаміку науково-технологічному розвитку.

Одним із першочергових напрямів у підвищенні ефективності промислового виробництва залишається проблема вдосконалення його технологічної структури, для розв'язання якої необхідними в рамках науково-промислової політики є:

1) орієнтація на збільшення масштабу і розширення складу перспективних технологій, особливо на серединних та заключних стадіях технологічного циклу, які забезпечують зростання доданої вартості первинних ресурсів;

2) ліквідація втрат ресурсів (сировинних, енергетичних, трудових) через неузгодженість між компонентами технологій, яка можлива шляхом модернізації діючих технологій на основі інновацій, пов'язаних із попередніми і наступними технологіями;

3) зміна економічної та інвестиційної політики в напрямі створення більшої інвестиційної привабливості для завершальних стадій технологічного циклу.

Для реалізації зазначених вище завдань актуальною постає проблема підготовки фахівців у сфері

технологічного менеджменту, які б володіли сучасними знаннями та навичками і були спроможними реалізувати на практиці місію стратегії технологічного розвитку як ключового інструменту підвищення конкурентоспроможності та забезпечення економічної і технологічної безпеки як окремого підприємства, так і країни в цілому.

Відсталість технологічної структури, низький технічний рівень виробничої бази промисловості, слабе фінансування з боку держави наукових робіт та НДДКР, брак фінансових ресурсів не дають можливості економіці України розвиватися на власній науково-технічній основі, коли наукові та дослідницько-конструкторські розробки перетворюються на базовий елемент виробництва. Відсутність зваженої інвестиційної політики, спрямованої на активне стимулювання розвитку національного промислового виробництва, призводить до негативних наслідків, а відсутність реально діючих механізмів управління інноваційним розвитком не може перетворити науково-технологічну сферу на рушійну силу зростання національної економіки. Практика свідчить, що подальший розвиток економіки стримується надпропорційно зростаючими потребами

в інвестиціях, які необхідні все більше для підтримки виробництва у добувній та переробній галузях через їх більш високу порівняно з іншими галузями капіталомісткість. Можливості сировинних галузей у створенні інвестиційного потенціалу технологічного розвитку навіть у короткостроковій перспективі також обмежені. Скоротити розрив між потребами в інвестиціях та обмеженими можливостями накопичення для забезпечення капіталовкладень можливо лише шляхом розширення виробництва наукомісткої конкурентоспроможної продукції. Тому інвестування повинно мати інноваційний характер, спрямований на переважне використання ресурсозберігаючих технологій, на освоєння виробництв сучасних технологічних укладів. Якщо не буде сформовано науково-технічного комплексу як власне джерело технологічних нововведень, а також не буде створене середовище для закріплення технологій, придбаних у процесі трансферту, які забезпечать модернізацію виробництва та випуск конкурентоспроможної продукції, то Україна змушена буде залишатися на шляху перманентного відставання та поглиблення технологічної залежності від економічно розвинутих країн.

Здійснений аналіз свідчить, що реалізації інноваційних переваг виробників перешкоджає низький рівень:

- 1) захисту інтелектуальної власності і ліцензування;
- 2) залучення венчурного капіталу для нових ризикованих проєктів;
- 3) наявності позик для дрібного бізнесу;

4) простоти створення (запуску) нового бізнесу.

Це означає відсутність або низьку ефективність передачі технологій, що перетворює фінансування НДДКР на фінансування створення незатребуваних наукових заділів і призводить у підсумку до неконтрольованого витоку за кордон цінної науково-технічної інформації і “мізків”.

Об'єктом моделювання інноваційно-технологічного розвитку промисловості має бути формат відносин із зовнішніми центрами сили збереження ефективного суверенітету України у процесі формування ланцюжків створення вартості від української сировини до ринків збуту кінцевої продукції і всій інфраструктурі трансакційного сектору, здатного ефективно діяти в масштабах світової економіки. Вирішення завдання структурної додатковості й ефективної кооперативності має бути центральним пунктом для нової стратегії взаємовідносин між Україною і зовнішніми центрами сили. У перспективному періоді стратегічними завданнями для України постають використання конкурентних переваг у сфері високих технологій і переваг, пов'язаних із порівняльною дешевизною факторів виробництва, а також раціональне включення в систему трансграничних переміщень капіталу, що дозволить змінити нинішню роль країни у системі міжнародного розподілу праці і ту зовнішньоекономічну спеціалізацію, що “витискує її на узбіччя” світового розвитку.

Принципова проблема інноваційного прориву полягає у виборі стратегії. Насамперед має бути чітко сформульована позиція держави – чи

прагне Україна зберегти статус провідної науково-технічної держави, що породжує нові технологічні знання й інновації, або погодитися з роллю економіки, що запозичує та імпортує інновації із зовнішнього світу.

Із урахуванням того, що робота у сфері оцінки об'єктів інтелектуальної власності в Україні тільки розпочинається, важливо здійснювати її на наукових засадах і вдосконалювати методологію оціночної діяльності за такими напрямками: застосування у вітчизняних стандартах і методиках оцінки міжнародних принципів, критеріїв, методів і нормативів визначення вартості патентних прав і розрахунків платежів по ліцензії за використання об'єктів промислової власності; модернізація економіко-математичних моделей і уточнення нормативів обліку у вартості патентного права розрахунково-аналітичних результатів прогнозування потоків продукції, ресурсів, коштів із урахуванням кон'юнктури і сегментації товарних ринків і ринків ліцензій; облік і математична формалізація таких ринкових показників, як невизначеність, технічний, комерційний ризик, моделювання ризикових ситуацій, пов'язаних із використанням об'єктів ПВ. Таким чином, без розв'язання основних проблем регулювання прав інтелектуальної власності та їх захисту в умовах ринкового господарювання та дії в рамках СОТ неможливі не лише впровадження економічних механізмів розповсюдження нововведень, але й економічне зростання інноваційного типу, інтеграції наукомісткого, високотехнологічного сектору української економіки у світогосподарську систему.

Очікуваними результатами за оптимістичним сценарієм розвитку

галузей промисловості мають бути: включення України в глобальний науково-технологічний розвиток; масштабне залучення фінансових і кадрових ресурсів до технологічного розвитку економіки; збільшення обороту зовнішньої торгівлі високотехнологічною продукцією та технологіями; частка інноваційної продукції в обсязі промислового виробництва має бути не менше 50%; рівень інноваційної активності підприємств у промисловості досягне 60%; рівень сектору високотехнологічних виробництв у структурі обробної промисловості перевищить 30%. Найважливішою задачею макроекономічної політики держави в середньо- та довгостроковій перспективі є забезпечення стабільності, відкритості та справедливості фінансових взаємовідносин держави і суспільства для створення тим самим основ нового соціального контакту та прискореного економічного розвитку, що базується на інноваціях, інвестиціях, структурно-технологічній модернізації вітчизняної промисловості. Політика прискореного зростання людського потенціалу за рахунок підвищення якості робочої сили і її одночасного зацікавлення у високопродуктивній праці є першочерговою серед факторів, що мають забезпечити випереджальний розвиток на майбутнє за рахунок інновацій.

Прогнозні оцінки свідчать, що на довгострокову перспективу промисловість залишиться основним сектором матеріального виробництва. Саме у промисловості акумулюватимуться важливі науково-технічні досягнення та здійснюватимуться наукомісткі капіталовкладення. Серед факторів, що

впливатимуть на розвиток промисловості у перспективі до 2025 р.:

1) посилення впливу глобалізації на промислові компанії в результаті підвищення ефективності функціонування ринків, поліпшення підприємницького середовища та корпоративного управління;

2) зниження комп'ютерних, комунікаційних, транспортних та логістичних витрат;

3) лібералізація торгівлі та інвестицій;

4) супроводження нових універсальних технологій, у першу чергу інформаційних, що будуть реалізовані в усіх секторах економіки;

5) у наукомісткій промисловості посиляться значення малих та середніх венчурних фірм;

6) зародження і зростання новітніх галузей і виробництв, а також заміна відмираючих галузей.

Для того щоб відповідати зазначеним факторам та відповідним викликам з боку світової спільноти, економіці України необхідна *промислово-інноваційна стратегія*, яка має затверджуватися не Мінпромполітики, а на рівні уряду. Перед нашою країною, на відміну від

інших країн, постають системні завдання у сфері технологічної модернізації, які неможливо вирішити без участі держави та відповідного органу виконавчої влади, який би володів необхідними для цього повноваженнями.

Література

1. Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості на період до 2017 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gov.ua>=2007.

2. Статкевич М. Наслідки реформування та перспективи конкурентоздатності української економіки // www.dia-logs.org.ua.

3. Заика А. Безграничный спрос // ТОП-100. Лучшие компании Украины. – 2007. – № 4-5. – С. 18-19.

4. Галузева нарада // Легка промисловість. – 2000. – № 4. – С. 5-7.

5. Європа б'є на сполох // Легка промисловість. – 2005. – № 1. – С. 35.

6. Зрушення до ринкової економіки. Реформи в Україні: погляд зсередини / За ред. Л. Гоффманна і А. Зіденберга. – К.: Фенікс, 1997. – 288 с.